

Дровосекова О. В.

ДНІПРОВСЬКЕ НАДПОРІЖЖЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ О. В. БОДЯНСЬКОГО

*Саме завдяки О. В. Бодянському Дніпрове Надпоріжжя стало однією із найяскравіших місцевостей у археологічному плані на півдні України.
Г. І. Шаповалов. Слово про Вчителя.
(Сб. Археологічна спадщина О. В. Бодянського)*

Про Дніпровське Надпоріжжя, як окреме територіальне історико-культурне утворення, що виникло під дією різних факторів (в першу чергу особливості природно-географічного характеру), з науково-археологічної точки зору почали говорити у зв'язку із дослідженнями Дніпрогесівської експедиції 1927 – 1932 рр. Так, безпосередні учасники цієї експедиції, як то Д. І. Яворницький, А. В. Добровольський, М. Я. Рудинський, М. О. Міллер, В. А. Грінченко – вже під час підготовчих робіт та розкопок робили висновки про важливість і унікальність регіону [1, сс. 17 – 18; 2, сс. 118 – 125; 3, сс. 45 – 60; 4, сс. 147 – 166]. Але практично всі учасники Дніпрогесівської експедиції потрапили у «маховик репресій» 1930-х рр. Одні опинилися у засланні чи змушені були виїхати, аби не потрапити під підозри, другі – отримали тюремний строк, інші – розстріляні ... Часи наступили такі, що «навіть думати про науку було небезпечно».

Науковий інтерес до старожитностей Надпоріжжя підсилювався завдяки пошуковій діяльності О. В. Бодянського, яку, здається, він ніколи не припиняв. Ще зовсім юним, побачивши як працюють археологи та познайомившись особисто з академіком Д. І. Яворницьким під час археологічних робіт Дніпрогесівської експедиції, він захопився пошуком старожитностей. Знахідками, які вперше передав до музею у 1933 р., були горщики і крем'яні знаряддя праці. У 1936 р. він писав: «Я археології ніколи не кину, буду якось сам працювати, ... мене цікавить неоліт і бронза й могили ...» [5, сс. 77 – 79]. Отже, це стало початком справи всього життя.

Будівництво Дніпрогесу та Каховського водосховища не тільки створило умови для відкриття археологічних пам'яток, але й призвело до їх руйнування у величезній кількості. «Сила старовини гине», «... що й говорить, гине скільки дорогого скарбу», – відзначав молодий О. В. Бодянський в листах до академіка Д. І. Яворницького [5, сс. 86 – 87].

Археологічні дослідження О. В. Бодянського носили переважно розвідувальний характер [6, сс. 82 – 83]. Сьогодні складно порахувати кількість відкритих ним пам'яток. Але вражає не тільки це, а намагання дослідити, врятувати, інтерпретувати, узагальнити, зробити висновки, тобто зберегти інформацію про всі старожитності, починаючи від палеоліту до козаччини.

Однією з особливостей Дніпровського Надпоріжжя є використання каміння у господарсько-побутовій та поховально-ритуальній сферах життя давнього населення. Передусім звертає на себе увагу використання каміння у поховальних конструкціях та спорудах ритуального призначення (святилища). Дослідження так званих кам'яних закладок у Надпоріжжі було започатковано Дніпрогесівською експедицією і знайшло відображення у працях О. Ф. Лагодовської, А. В. Добро-

вольського, М. О. Міллера [7, сс. 159 – 179; 8, сс. 180 – 189; 9, сс. 191 – 200; 10, сс. 66 – 87; 11, с. 74].

Руйнування берегової лінії, в тому числі й внаслідок підриву греблі Дніпрогесу у 1941 та 1943 рр., відкривало щороку нові кам'яні закладки, які не могли не потрапити до уваги дослідника. О. В. Бодянський виявляв закладки як на островах (Малий Дубовий, Кухаревий, Сурський, Кізлевий, Шулаїв, Таволжаний), так і на корінних берегах (поблизу сіл Федорівка, Любимівка, Олексіївка, Підпорожнянка, хут. Орлова). Закладки за його спостереженнями були викладені переважно «з напівокатаних уламків граніту, що зберігають свою різноманітну природну форму» [12, сс. 1 – 31]. І досі на окремих ділянках узбережжя, поблизу с. Федорівка, зустрічаються залишки кам'яних закладок у вигляді тих самих «напівокатаних» фрагментів граніту.

О. В. Бодянський поділяв поховальні та культові кам'яні закладки. Різну форму пояснював їх належністю до окремих родових чи племінних груп «Надпорізького населення», що можна простежити від неоліту до енеоліту [13, сс. 2 – 3]. Круглі кам'яні закладки О. В. Бодянський розглядав як прояв солярного культу і пов'язував їх з похованнями, навіть коли не виявляв а ні кістяків, а ні інвентарю. Відсутність кісток пояснював тим, що вони не збереглися, оскільки могли належати дитині. На ритуальних закладках, на його думку, здійснювалися «якісь жертвоприношення». Скіфські закладки він поділяв на три типи: круглі суцільно позначені каменями, кільцеві кромлехи та квадратні закладки з суцільно позначеним камінням коло того типу [13, с. 4].

«Поселення та поховальні пам'ятки культури полів поховань — це ціла сторінка в житті Надпорізького населення». Так писав Бодянський у 1949 р. [14, с. 10]. Пам'ятки черняхівської культури вивчаються вже понад 100 років, але і досі існує не аби який інтерес до старожитностей Надпоріжжя II – IV ст. н. е. Роботами Дніпрогесівської археологічної експедиції, яка відкрила поселення та могильники, було намічено на той час новий регіон розповсюдження черняхівців. Подальші дослідження з кінця 1930-х рр., частиною яких були археологічні розвідки О. В. Бодянського, мали державну підтримку та ідеологічне забарвлення у вигляді пропаганди слов'янського походження черняхівських старожитностей [15, сс. 12 – 13]. Однак, це надало можливість відкривати та досліджувати нові пам'ятки, встановити території їхнього розповсюдження, а також проводити планові розкопки поселень. Саме в цей період О. В. Бодянським були відкриті хрестоматійні надпорозькі поселення та могильники черняхівської культури: Волоське, Стара Ігреня (урочище Підкова), Лоц-Кам'янка, балка Майорка, балка Яцева, Башмачка, Військове, Августинівка, Ново-Олександрівка, балка Гадюча, Федорівка (балка Щербина, балка Крилівська) [16, сс. 274 – 277; 17, сс. 78 – 80; 18, сс. 105 – 108; 19, сс. 20 – 23, 27 – 29; 20, сс. 86 – 88; 21, сс. 115 – 117].

В цей же час радянськими археологами здійснювалися розробки і в сфері слов'янської археології. В першу чергу жвавий інтерес був до житлового будівництва, ремісничої діяльності, торгових стосунків. Значна кількість ранньослов'янських пам'яток («антських» поселень) у Надпоріжжі були відкриті саме в результаті розвідок О. В. Бодянського (Волоське, Майорка, Ігреня, Запорожець). Ці поселення з прямокутними житлами-напівземлянками, вогнищами (рідше печами-кам'янками) та ліпною керамікою в середині 1950-х рр. були віднесені до слов'янської пенківської культури. З часом пам'ятки Надпоріжжя вдалося виділити у локальний регіон [22, сс. 7 – 8, 61 – 67].

Загалом відкриття у Надпоріжжі слов'янських поселень та знахідки речей X – XIV ст. сприяли баченню О. В. Бодянським історичного розвитку півдня «не як степової пустелі кочовиків, а як досить густозаселеної слов'янським осілим населенням території» [23, сс. 196 – 199]. Навіть поселення і могильники VIII – IX ст., які він вважав «винятком», теж належали, на його думку, «місцевому слов'янському населенню ..., яке переселилося з заходу та півночі України». Самі ж поселення та могильники представляли собою цілу систему, розміщену «по Дніпру до берегів Чорного та Азовського морів вздовж водної артерії великого шляху «із варяг у греки».

Розвідки О. В. Бодянського давали різноманітний матеріал. Іноді окремі речі, які були випадковими знахідками, ставали настільки інформативними для певних епох, що сприяли появі нових тлумачень. Так, у 1966 р. він опублікував дві фігурки, знайдені у 1962 р. на місці ґрунтового могильника біля с. Дніпровське, які зображують розп'ятого Христа [24, сс. 245 – 246]. За визначенням В. П. Даркевича ці знахідки «ліможського типу» свідчать про збереження зв'язків Придніпров'я з країнами Західної Європи у XIII ст. після монгольського нашествия, а саме з Угорщиною, звідкіля розповсюджувалося літургічне начиння (угорські ремісники масово імітували продукцію ліможських емальєрів, які виготовляли предмети церковного та світського призначення) [25, сс. 246 – 248].

Результати досліджень О. В. Бодянського були відомі і за межами СРСР, незважаючи на «залізний занавіс». Так, Я. Пастернак в роботі «Археологія України» неодноразово посилається на його статті, що були видані у збірках «Краткие сообщения Института археологи» (1952 р.) та «Археологічні пам'ятки УРСР» (1952 р., 1956 р.) [26, сс. 45, 52, 112 – 113]. Також слід відмітити згадки про О. В. Бодянського у роботах археолога М. О. Міллера, який у своїх статтях, що виходили вже у еміграції, критично ставився до своїх радянських колег. Даючи характеристику діяльності Дніпрогесівської археологічної експедиції та її результатам Міллер зауважив: «Ті наслідки остільки зацікавили наукові кола та привернули увагу до Надпоріжжя, що в післяекспедиційні часи і аж до сьогодні по цих місцях робили досліди менші експедиції та окремі дослідники, які зробили чимало надзвичайних знахідок, що доповнили наслідки робіт ДАЕНКУ ... На початку війни большевики, тікаючи від німців, висадили в повітря греблю. Отже вся вода з озера збігла і в розмитих берегах виявилось багато кам'яних споруджень, розмитих поховань, культурних шарів тощо. На той час тут постійно робив розвідки молодий археолог, аматор О. Бодянский ... Археологічні розвідки продовжувалися в Надпоріжжі і після війни тим же О. Бодянським та В. Даниленком, якими знову зроблено сенсаційні знахідки. О. Бодянский проти Ненаситця, а В. Даниленко біля с. Круглика знайшли залишки пам'яток найранішого або нижнього палеоліту. Ці знахідки до недавніх часів взагалі не були відомі в СРСР ...» [4, сс. 162 – 163].

Завдяки О. В. Бодянському сучасні дослідники і сьогодні ведуть археологічні роботи на пам'ятках, які були ним відкриті, досі користуються матеріалами, введеними у науковий обіг самим вченим, чи займаються обробкою його колекцій, проводять археологічні розвідки за його «слідами». Неодноразово у науковій літературі можна зустріти вирази «за описом О. В. Бодянського», «знайдений О. В. Бодянським», «відкрите О. В. Бодянським», «досліджене О. В. Бодянським». Його дослідження стали частиною новітніх наукових археологічних розробок,

монографій, дисертацій, використані при виділенні археологічних культур (середньостогівської, сурської, дніпро-донецької, квітянської), хоча він сам є автором біля 30 наукових праць. Метр української археології Д. Я. Телегін ставив О. В. Бодянського в один ряд з А. В. Добровольським, М. Я. Рудинським, В. М. Даниленком, І. І. Артеменком, дослідження яких в області неолітичної епохи України «в якійсь мірі заповнить прогалину в археологічній літературі» [28, с. 4]. Результати досліджень, які О. В. Бодянський вводив у науковий обіг, загалом не викликали зауважень. Так, Д. Я. Телегін писав: «Матеріали могильників (Мар'ївського та Фегорівського – авт.) надруковані, тому на їх розгляді ми затримуватись не будемо» [27, с. 71].

Отримані О. В. Бодянським в результаті багаторічних досліджень матеріали стали важливою джерельною базою для вивчення складних етнокультурних процесів, що відбувалися в Надпоріжжі, починаючи від палеоліту і до середньовіччя включно. Сам же дослідник відмічав цю територію як окремий регіон, де формувалися кочові та осілі групи, нові культурні утворення. Неодноразово в його роботах зустрічається вираз – «населення Надпоріжжя».

Бібліографія

1. Ковалева И. Ф. Участие М. Я. Рудинского в организации и работах Днепровско-Совской 1927 – 1932 гг. экспедиции / И. Ф. Ковалева // Областная научно-практическая конференция, посвященная 100-летию со дня рождения М. Я. Рудинского. Тезисы докладов и сообщений. – Полтава, 1987. – С. 17 – 18.
2. Руденко Г. Г. Творчі взаємовідносини Д. І. Яворницького та А. В. Добровольського / Г. Г. Руденко // Наддніпрянська Україна : історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – Вип. 5. – С. 118 – 125.
3. Рудинський М. Археологічна розвідка на Дніпрельстані / М. Рудинський // Дніпропетровський краєвий історико-археологічний музей. Збірник. – Дніпропетровськ, 1929. – Т. 1. – С. 45 – 60.
4. Міллер М. Дніпрельстанівська археологічна експедиція Наркомосу України (1927 – 1932) / М. Міллер // Науковий збірник Українського Вільного Університету. Ювілейне видання. – Мюнхен, 1956. – Т. VI. – С. 147 – 166.
5. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Листи вчених до Д. І. Яворницького / [укладачі: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик, Н. Г. Чередник]. – Дніпропетровськ : «Гамалія», 1997. – Вип. 1. – 888 с.
6. Попандопуло З. Х. О. В. Бодянський / З. Х. Попандопуло, С. М. Ляшко // Українська біографістика = Biographistica Ucrainica: зб. наук. праць / НАН України, Нац. бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут біографічних досліджень; [відпов. ред. В. І. Попик]. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 82 – 83.
7. Лагодовська О. Кам'яні закладки Надпоріжжя / О. Лагодовська // АП. – 1949. – Т. II. – С. 159 – 179.
8. Добровольський А. Кам'яні закладки в околицях Тавілжаного острова / А. Добровольський // АП. – 1949. – Т. II. – С. 180 – 189.
9. Добровольський А. Кам'яні спорудження в Надпоріжжі / А. Добровольський // АП. – 1949. – Т. II. – С. 191 – 200.
10. Міллер М. Кам'яні споруди бронзового віку в Надпоріжжі / М. Міллер // Наукові записки Українського вільного університету. Філософічний факультет. – Мюнхен, 1963. – Ч. 7. – С. 66 – 87.

11. Тесленко Д. Л. Мегалітичне культове спорудження доби бронзи на о. Хортиця / Д. Л. Тесленко, М. А. Остапенко // ПАП. — Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2000. — С. 77 — 95.
12. Бодяньський О. В. Щоденник археологічних дослідів на Дніпрових порогах в 1947 році / О. В. Бодяньський / НА ІА НАН України. — 1947/37. — № 1842. — 183 с.
13. Бодяньський О. В. Нові кам'яні закладки на порогах (досліди 1950 р.) / О. В. Бодяньський / НА ІА НАН України. — 1950/3 в. — № 1148. — 26 с.
14. Бодяньський О. В. Могильник і селище культури «полів поховань» в Надпоріжжі. 1949 р. / О. В. Бодяньський / НА ІА НАН України. — 1949/36. — № 901. — 11 с.
15. Магомедов Б. Черняховская культура. Проблема этноса. — Люблин : Изд-во университета Марии Кюри-Склодовской, 2001. — 276 с.
16. Бодянский А. В. Археологические находки в Днепровском Надпорожье / А. В. Бодянский // СА. — 1960. — № 1. — С. 274 — 277.
17. Бодянский А. В. Результаты раскопок черняховского могильника в Надпорожье / А. В. Бодянский // Археологічна спадщина О. В. Бодяньського (До 90-річчя від дня народження). — Запоріжжя, 2006. — С. 78 — 80.
18. Бодяньський О. В. Розкопки в Надпоріжжі в 1969 році / О. В. Бодяньський // Археологічна спадщина О. В. Бодяньського (До 90-річчя від дня народження). — Запоріжжя, 2006. — С. 105 — 108.
19. Махно Е. В. Памятники черняховской культуры на территории УССР (Материалы к составлению археологической карты) / Е. В. Махно // МИА. — 1960. — № 82. — С. 9 — 83.
20. Фанигін Ю. До питання про археологічну діяльність О. В. Бодяньського в 1941 — 1943 рр. / Ю. Фанигін // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. — Рівне : РДГУ, 2011. — Вип. 22. — С. 86 — 88.
21. Тесленко Д. Л. Керамика из раскопок 1942 — 1943 гг. могильника черняховской культуры у с. Ново-Александровка в Днепровском Надпорожье / Д. Л. Тесленко // Производство керамики в Восточной Европе: позднееримское время — раннее средневековье — новое время (материалы полевого семинара на базе экспедиции возле с. Войтенки 17 — 19 сентября 2012 г.) : Ostrogothica-Serie (Heft). — Харьков : С. А. М., 2013. — Вып. 2. — С. 115 — 124.
22. Приходнюк О. М. Пеньковская культура (Культурно-археологический аспект исследования) / О. М. Приходнюк. — Воронеж : Воронежский университет, 1998. — 170 с.
23. Бодяньський О. Знахідки епохи Київської Русі у Надпоріжжі / О. Бодяньський // Середні віки на Україні. — К. : Наукова думка, 1971. — Вип. 1. — С. 196 — 199.
24. Бодянский А. В. Из новых находок на Нижнем Днепре / А. В. Бодянский // СА. — 1966. — № 3. — С. 245 — 246.
25. Даркевич В. П. К заметке А. В. Бодянского «Из новых находок на Нижнем Днепре» // СА. — 1966. — № 3. — С. 246 — 248.
26. Пастернак Я. Археологія України : Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. — Торонто, 1961. — 789 с.
27. Телегін Д. Я. Дніпро-донецька культура / Д. Я. Телегін. — К. : Наукова думка, 1968. — 258 с.

Дровосекова О. В.

Днепровское Надпорожье в исследованиях А. В. Бодянского

В статье рассматриваются археологические работы известного украинского археолога Александра Всеволодовича Бодянского на территории уникального региона — Днепровского Надпорожья. Анализируются его взгляды относительно роли и места данной территории, а также его вклад в открытие, изучение и сохранение памятников археологии.

Drovosekova O. V.

Dnieper Nadporozhe in research A. V. Bodyanskiy

The article examines the archaeological work of the famous Ukrainian archaeologist Alexander Vsevolodovich Bodyansky in the unique region — the Dnieper Nadporozhya. Analyzes his views on the role and place of the territory, as well as its contribution to the discovery, study and preservation of archaeological monuments.

Мирошніченко Н. М., Палаш І. Н., Алімов С. А.

**ДНЕПРОСТРОЕВСКИЕ РИСУНКИ КОНСТАНТИНА БОГАЕВСКОГО
ИЗ ФОНДОВ ДОМА-МУЗЕЯ МАКСИМИЛИАНА ВОЛОШИНА**

Строительство Днепрогэса — в свое время крупнейшей в мире гидроэлектростанции, вызывало большой интерес не только в стране, но и за рубежом. Различные его этапы фиксировали писатели, журналисты, фотографы, кинематографисты, художники. На протяжении трех лет приезжал сюда из Феодосии художник Константин Федорович Богаевский (1872 — 1943). Ученик А. И. Куинджи, соученик Н. К. Рериха, он был известен, как создатель исторических пейзажей, сущность которых его друг — поэт, художник, художественный и литературный критик Максимилиан Александрович Волошин (1877 — 1932) определил так: «исторический пейзаж стремится стать историческим портретом земли. Лицо земли складывается геологически, так же, как человеческое лицо — анатомически, и точно также определяется морщинами, шрамами и ранами, оставленными на нем стихиями и людьми: знаками мгновений. В этом — смысл Исторического Пейзажа» [1, с. 312].

В конце 20-х годов творчество Богаевского стало получать недоброжелательные отзывы критиков. Его картины были объявлены несозвучными времени: в дни, когда вся страна превратилась в грандиозную стройку — художник ограничивался романтическими пейзажами. В письме к искусствоведу Сергею Николаевичу Дурюлину (1886 — 1954) от 4 января 1930 года он сетовал: «Большое утеснение терпит наше бедное искусство <...> Подумываю о написании фабричных труб, домен, железа и бетона, вместо милой земли, неба и моря. Одобрите ли Вы, дорогой Сергей Николаевич, такой сдвиг на все 100 % в моем творчестве? Вызвали меня через нашу Крымскую газету на социалистическое соревнование и вот не знаю, не то писать взятие Перекопа, не то бегство белых...» [2, с. 144].

К новой для него теме — индустриальному пейзажу Богаевский обратился по совету своего друга художника Константина Васильевича Кандаурова (1865 — 1930) написавшего ему 6 мая 1930 года: «Как бы я хотел, чтобы ты поехал